

Novák Veronika

Az erőszak topográfiája

*Hétköznapi térhasználat a 15–16. századi párizsi bűnesetekben**

Ha magunk elé képzelünk egy középkor végi várost, akkor bizonyára megtöltjük az utcáit emberekkel – alkudozó kereskedőkkel, büszkén lépdelő nemes urakkal, tereferelő asszonyokkal, utcai muzikusokkal és koldusokkal. Ahhoz azonban, hogy ezt a képet történelmi eszközökkel elemeire bontsuk és tanulmányozzuk, az élénk fantázia mellett másra is szükségünk lenne, hiszen éppen ez a kérdés-kör, a hétköznapi szokások, mindennapi, banális cselekedetek logikájának feltárása az egyik legnehezebben megközelíthető területe a történetírásnak. Ha az előbb elképzelt városi utca képénél maradunk, találhatunk forrásokat arról, hogy hogyan helyezkedtek el a házak az utca két oldalán, kik laktak bennük, mi volt a foglalkozásuk, még családi kapcsolataikra is fény derülhet. Ám ha arra lennénk kíváncsiak, hogy mit csináltak az utcán nap mint nap, merre indultak reggelente, hol álltak meg beszélgetni, meddig érezték magukat biztonságban, ismerős terepen mozogva, mit ítélték közelinek vagy távolinak, akkor ezt már nehéz lenne megválaszolni. Sőt, nem csak a választ nehéz megtalálni, például a megfelelő források hiányában, hanem magának a kérdésnek a felvetése is problémás, amikor a megélt tapasztalatok, az egyéni élmények, szokások komplex, állandóan változó, szigorú szabályoknak nem engedelmeskedő világáról szeretnénk képet alkotni. Ebben a tanulmányban mégis ennek egy vetületét, a megélt, megtapasztalt városi tér mindennapi használatát kívánom vizsgálat alá venni.

A hétköznapi világának tanulmányozásában a kutatók paradox módon igen gyakran használják a mindennapokat megtörő, felforgató bűntények forrásait. A tanúvallomások, inkvizíciós perek, boszorkányvádaskodások, vádiratok és királyi megkegyelmezések ugyanis történeteket beszélnek el, és ezek a többé-kevésbé különleges narratívák remek alapanyagot szolgáltatnak szereplőik és közönségük mindennapi szokásainak, útvonalainak, mobilitásának és térbeli választásainak feltárásához.

* Jelen tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült. Első változata a 2011-es leeds-i *International Medieval Congress* keretében a Majorossy Judit és Karsten Igel által szervezett, *Urban Space and Society* című tematikus szekciósorozatban hangzott el. Részvételemet a TÁMOP 4.2.1/B-09/1/KMR-2010-003 (az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával) ösztöndíj tette lehetővé.

FORRÁSOK ÉS MÓDSZEREK

A késő középkori francia királyságban az egyre részletesebbé váló peranyagok mellett a kegyelemlevelek (*lettres de rémission*) képeznek olyan tömeges elbeszélő forrásanyagot, amelyek hétköznapi emberek kalandjait mesélik el.¹ Az *Archives Nationales* a királyi kancellária anyagában őrzi ezeket az iratokat; használatuk a 14. század közepén terjedt el, és egészen a 16. század közepéig nagy számban keletkeztek. A kegyelemlevelek alapanyaga egy kérelem, amelyet a bűnelkövető (vagy rokonsága) és egy királyi jegyző fogalmaznak meg. Ha a kérelmet a királyi tanács figyelembe veszi és teljesíti, a kancellária kiállítja magát a kegyelemlevelet, amely tartalmazza a kérelmet, valamint a királyi kegyelemadás tényét és feltételeit is. Ennek a levélnek a kancelláriai fennmaradt másolata vizsgálható ma. Az irat legérdekesebb eleme természetesen a bűnelkövető kérelme, amelynek igazságtartalmát nyilván óvatosan kell kezelnünk. A műfaj sajátosságai miatt a kérelemben olvasható narratíva (meg)szépíti a történeteket, hangsúlyozza az áldozat rossz tulajdonságait, támadó fellépését, a bűnelkövető tetteit viszont úgy mutatja be, mint amelyek véletlenül következtek be, jogos önvédelem, hirtelen felindulás vagy épp ördögi kísértés eredményeként. Ezt a torzítási szándékot némiképp ellensúlyozza az a tény, hogy egyrészt a kegyelmezési folyamat végén, a kancellárián kiállított kegyelemlevelet el kellett fogadtatni a helyi illetőségű királyi bírósággal, mégpedig az áldozat vagy rokonsága jelenlétében, másrészt pedig az irat csak akkor volt érvényes, ha az események lehető legteljesebb és leghűbb leírását adta – a csalárd módon szerzett, hiányos kegyelemlevelek automatikusan érvényüket veszítették, ha az elhallgatott részek napvilágra kerültek.² Az igazságtartalom mérlegelése helyett úgy fogalmazhatunk, hogy a kegyelemlevél a bűntettnek és körülményeinek gondosan megalkotott, konstruált megjelenítése, amely hihetőnek és valószínűnek tűnt mind a központi hatalom, mind az érdekelt felek számára.³

A kegyelemlevelek valóban hasznos forrásai a bűnözés kutatásának; a királyi kegyelemadás logikája miatt azonban a középkori és kora újkori kriminalitásnak egy rendkívül speciális oldalára vetnek csak fényt. Elméletben a király által megbocsátható bűnök listája meglehetősen rövid volt: a véletlen emberölés vagy az önvédelemből elkövetett gyilkosság tartozott ide. A 14–15. század kegyelmezési gyakorlatában azonban bűnök széles skáláját találhatjuk a lopástól az öngyilkosságon át a csalásig és a nemi erőszakig, még akkor is, ha az esetek többségét mégiscsak az emberölések és sebesítések tették ki. A helyzet a 16. századra tisztult le, amikor a kegyelemadás szinte kizárólag ez utóbbi bűnök elkövetőit érintette.⁴

A forrás specifikus jellegéhez adódik még, hogy vizsgált korszakunkban az erőszakos viselkedés jóval elfogadottabb és szélesebb körű volt, mint a későbbi

¹ Gauvard 1991; Zemon Davis 1987.

² Gauvard 1991: I. 67–68.

³ Zemon Davis munkájában alapvetően a történetek megkonstruált jellegét emeli ki, a francia szakirodalom viszont annak valószínű elemeit hasznosítja.

⁴ Gauvard 1991: I. 75–76.

századokban, amikor az államhatalom megerősödése, a társadalmi kontroll szorosabb válása, a fegyelmezett viselkedés belső kényszerré lényegülése egyre civilizáltabb, visszafogottabb viselkedést várt el az emberektől.⁵ Ez viszont azt jelenti, hogy a késő középkorban és a 16. században az erőszakos cselekedetek a mindennapok konfliktusainak, rivalizálásoknak, sértéseknek bevett, szokásszerű megoldásai, vagyis az emberölések elkövetői általában a közösségbe jól beilleszkedő, hétköznapi életet élő emberek voltak.⁶

A forrásanyagnak ez a kriminalitást torzító hatása azonban rendkívül jól használhatóvá teszi a kegyelemlevelet más kérdésfelvetések számára: mivel nem marginálisok antiszociális cselekedeteit mutatja be, alkalmas arra, hogy rávilágítson a mindennapi élet banális cselekedeteire, struktúráira, ezért gyakran használják a népi kultúra, a társadalom vagy éppen a középkori játékok kutatói.⁷

Fontos előnye még a kegyelemleveleknek, hogy a szöveg logikájából fakadóan – hiszen alapvető célja a bírák, a kancellária, a király meggyőzése a bűnelkövető jó szándékáról, készségességéről, együttműködéséről – a narratívában fontos szerepet kapnak a kis valóságselemek, körülmények, nevek, helyszínek. Ez a valóságéffektus erősen a megélt mikro-közegbe ágyazza a történeteket, így még akkor is alkalmas forrásai lehetnek a hétköznapi térhasználat kutatásának, ha a konkrét ügyek leírásának valóságtartalma esetleg torzulást szenved.

Az *Archives Nationales*-ban őrzött több tízezernyi kegyelemlevélből (ezeknek átlagosan 4%-a vonatkozik párizsi elkövetőkre) körülbelül kilencvenet dolgoztam fel. Ezek közül egy időbeli metszetet alkotnak az 1498–1502 között keletkezett kegyelemlevelek, illetve a 16. század közepéről származók – ezekben az időszakokban a mutatókönyvek lehetővé tették, hogy valamennyi Párizsról szóló szöveget kiszűrjem. A levelek másik fele a 15. század elejéről származik, válogatásuk itt esetlegesebb volt, és idevettem az ebből a korszakból származó, a 19. századi nagy forrásgyűjteményekben kiadott kegyelemleveleket is.⁸

A narratívák feldolgozásának első lépéseként kiszűrtem, majd azonosítottam a topográfiára vonatkozó említéseket. Vizsgált korszakunk Párizsában nem történtek nagy átalakulások, a fontos királyi építkezések vagy ezt megelőzően, vagy később, a 16. század második felétől formálták át a városi teret. A népességszám ugyan hullámozott – a 15. század elején nagyot zuhant, majd utána fokozatosan emelkedett –, a város fizikai keretei azonban nem sokat változtak. Háború esetén a városkapukat befalzták egy időre, a válságos időkben megnőtt az üresen álló, esetleg romba dőlő házak aránya, a térszerkezet azonban állandó maradt.⁹

A térmeghatározás legalapvetőbb eleme az utca megnevezése volt. Ezt helyettesítheti vagy éppen kiegészítheti a templomokra, kapukra, hidakra való utalás,

⁵ Első megközelítésként lásd Elias 1987; Foucault 1990. Újabb: Muchembled 1987, 2008.

⁶ Gonthier 1992.

⁷ Mehl 1990, 2010; Vaultier 1965; Gauvard 1991.

⁸ A vizsgált kegyelemlevelek lelőhelyei: AN JJ 100, 122, 156–158, 160–161, 163–165, 167, 217, 230–235, 246, 256–257, 264–266. Douët-d’Arcq 1863–1864; Longnon 1878.

⁹ A korszak Párizsáról: Favier 1974; Babelon 1986; Roux 2003; Lorentz – Sandron 2006.

amely így a város egy meghatározott részébe helyezi a történeteket. Gyakran találkozunk az utcaalapú helymeghatározás pontosításával: esetenként templomok, keresztutcák említésével szűkítik a kereteket, igen gyakran pedig egy ház megnevezésével érik el ugyanezt az eredményt. Korszakunkban még nem használtak házsámokat, viszont szinte minden egyes ház azonosítható egy cégérrel, szoborral, homlokzati díszítéssel, amelyek gyakran festői jelleget kölcsönöznek a helymeghatározásnak (Szirén, Három félhold, Vágódeszka, Három szűz, Szent Lajos házak stb.).¹⁰ Egy mikroközösségen belül viszont a cégérek helyét átveszik a személynevek, egyszerű szomszédok vagy éppen jelentős személyiségek, nemesek, poroszlók lakóhelyéhez viszonyítva is szokás lokalizálni az egyes helyszíneket.¹¹ Sajnálatos módon a cégérek időről időre megváltoztak, így az utcanévnél jóval bizonytalanabb támpontot nyújtanak a kutatóknak.

A házak és utcák azonosításához Adolphe Berty rendkívül részletes, a lehető legtöbb utcanév változatot és a házak elnevezéseit is feltüntető régészeti térképét, illetve topográfiai kézikönyveket használtam.¹² Ahol az elbeszélésben több helynevet is említenek, ott az egyes utcák közti légvonalbeli távolságot mértem meg, hogy a bejárt útvonalak arányairól képet kapjunk.

Az esetek számából adódóan nem lehetséges valódi kvantitatív vizsgálat, bizonyos témáknál esetleg az arányok megjelölhetővé váltak, ám alapvetően lehetőségekről, a térhasználat létező formáiról tudtam csak megállapításokat tenni. Bár statisztikailag nem értelmezhető számú esetről van szó, mégis érdemes őket vizsgálat alá venni: nem állunk bővében ugyanis azoknak a középkori forrásoknak, amelyek beszámolnának arról, hogy ki melyik kocsmába járt, ki hogyan ment a munkahelyére, ki hol és hogyan szórakozott a barátaival, és az egyes, nagyon hétköznapiak bemutatott esetek rávilágítanak a bevett, megszokott viselkedés kereteire, lehetőségeire.¹³

Elemzésemben nagyon jól tudtam támaszkodni Claude Gauvard átfogó munkájára, aki az általa vizsgált 14–15. századi kegyelemlevelek alapján statisztikai elemzésre is vállalkozott a bűnözés, társadalmi rétegződés, helyváltoztatás, társas élet kapcsán, ám művében a vidéki, falusi, kisvárosi esetek mellett eltörpül a párizsi, nagyvárosi történetek száma. Az általa alkalmazott léptékek és elemzési kategóriák is erre a paraszti világra vonatkoznak: az elkövetők helyváltoztatásainak elemzésénél elkülöníti azokat, akik saját településükön belül maradnak, illetve akik 1–5, 5–15, 15–30 kilométert vagy ennél nagyobb távolságot tesznek meg.¹⁴ Az öt kilométeres körön belüli területet „családiás, ismerős térként” (*espace familial*) jellemzi. Ez talán igaz lehet egy 200 lelkes kis falu és a hasonló

¹⁰ Lorentz – Sandron 2006; Roux 2003.

¹¹ Novák 2008.

¹² Berty – Lenoir 1850–1867.

¹³ Szekeres 2000.

¹⁴ Gauvard 1991: II. 499, 503. Az általános adatok szerint az elkövetők 5%-a saját lakásában, 40%-a saját településén belül, 15%-uk egy 5 kilométeres sugarú körön belül vitte véghez a bűntettet.

méretű egy-két szomszédos település esetében, ám nyilvánvalóan mást jelent a 200 ezres lélekszámú, és mégis bőven az öt kilométeres körön belül maradó Párizsra vonatkozóan. Mivel Gauvard munkájában a falusi kegyelemlevelek jelentik az esetek többségét, nem merül fel olyan elemzési kategóriák használata, amelyek a városi tér kisebb egységeire vonatkoznának. Az általam vizsgált nagyvárosi esetek erre a homályban maradó, az általános statisztikában feloldódó területre világítanak rá.

A vizsgált kegyelemlevelek történeteiből két jól megragadható problémakört vonok vizsgálat alá: egyrészt tanulmányozni tudom a mindennapi tevékenységek során bejárt terek kiterjedtségét, a városlakók hasznos terét, ismerős terepét; másrészt kiemeltem néhány olyan esetet a szövegek közül, amelyek egy speciális csoport tetteit mutatják be, és ezek segítségével rávilágíthatunk a városi fiatalság térhasználatának sajátos kereteire és formáira.

MINDENNAPI TEREK: A VÁROSNEGYED PROBLEMATIKÁJA

A bűnesetek elbeszélésénél általában szerepelnek térbeli részletek, hiszen azáltal, hogy az elkövető elmondja a gyilkosság előzményeit, arra tesz kísérletet, hogy beillesse azt a hétköznapi tevékenységek unalmas folyamatába, és ezzel is hangsúlyozza annak véletlenszerűségét. Az elbeszélés kezdődhet közvetlenül a büntett előtt, ám esetenként az elkövető egész napja feltárul, vagy bizonyos szempontok mentén a történet hosszabb időszak eseményeire is visszanyúlhat. A vizsgált kegyelemlevelekben tehát gyakran találkozunk kocsmák (*taverne*), labdaházak (*jeu de paume*) vagy utcák megnevezésével (a bűnesetek nagy részét kitevő gyilkosságok jelentős hányada az utcán vagy a kocsmában történt),¹⁵ emellett pedig sok esetben szerepel az elkövető lakóhelye, illetve munkahelye is. Amikor egy elbeszélés több azonosítható helyszínt tartalmaz, konkrét útvonalakat ragadhatunk meg, illetve megrajzolhatjuk azt a távolságot, amelyen belül az egyes szereplők munkába vagy szórakozni mentek az adott, általában szokványosnak bemutatott napon.

Ennek a hétköznapi térhasználatnak, a szokásszerűen bejárt tereknek a vizsgálata valójában a városnegyed és a szomszédság, mint elemzési kategóriák problémája köré szerveződik. A modern városi kutatások elveszett paradicsomként, esetleg elérendő utópiaként tárgyalják a városnegyed jelenségét, mely a lakóhely és a nagyváros szintjei között elhelyezkedő léptéket jelent, és olyan területi egységet jelöl, amelyen belül az ott élők közti társadalmi kapcsolatok rendkívül erősek, a terület és a közösség összekapcsolódik. Ez a városi falu, az *urban village* vagy, speciális, etnikai kisebbségeket tömörítő formájában a *quartier ethnique* fogalma, amely az átláthatatlan, bejárhatatlan nagyvároson belül élhető, ismerős

¹⁵ Claude Gauvard adatai szerint a kegyelemekben részesült büntettek 39%-a az utcán, 10%-a kocsmában, 21%-a otthon történt. Gauvard 1991: II. 516. A gyilkosság előtt az elkövetők 11%-a ment kocsmába és másik 20%-uk általában szórakozni. Gauvard 1991: I. 311. Muchembled adatai szerint a gyilkosságok 46%-a kocsmában történt. Muchembled 1987: 42.

közegként veszi körül az egyént, aki ezen a közegen belül lakik, dolgozik, vásárol, vagy éppen társas életet él. A szociológiai elemzések a mobilitás és a helyben maradás, a kötődés, a reprezentációk, az identitás és a használat kulcsszavai köré szerveződnek.¹⁶ Az 1930-as évek óta folyó vita a modern nagyvárosi városnegyed haláláról és esetleges újjáéledéséről szól, és alapvető tényként kezeli, hogy korábban valóban a városnegyed jelentette a mindennapi élet legfontosabb keretét.

Ez a kép azonban, bármennyire is egyértelműnek tűnhet a középkori, illetve kora újkori városi életre vonatkoztatva, mindenképpen pontosításra szorul. Egyrészt nem hagyhatjuk figyelmen kívül általánosságban véve az ezekben a századokban élő emberek jelentős mobilitását, valamint a várost és vidékét összekötő rendkívül szoros, mindennapi kapcsolatrendszert, ezért nem helytálló a szinte kizárólag a saját szűk városi szomszédságában mozgó egyén képzete: a városnegyed, a szomszédság tehát mindenképpen beleilleszkedik nagyobb léptékek szerves rendszerébe, és nem jelent kizárólagos kötődést. Másrészt a lehetséges megélt tereket feltérképezni vágyó történésznek rá kell ébrednie, hogy a közösségként megélt szomszédság, városnegyed nem esik egybe egyik ismert hivatalos vagy fizikai területi egységgel sem, legyen az városnegyed, plébánia, utca vagy háztömb, így körülhatárolása sem eleve adott keret, hanem maga is kutatási feladat.¹⁷ Harmadrészt a képet még összetettebbé teszi, hogy az egyes tevékenységek (akár a különféle társadalmi csoportok szereplése, akár maguknak a tevékenységeknek a logikája miatt) más és más terekbe íródnak. Mindez a történész gyakorlati szempontjai szerint úgy is kifejeződhet, hogy minden vizsgálatba vont forrástípus más és más aspektusát tárja fel a városnegyed, mint közösség jelenségének.¹⁸ A kérdésfelvetés problematikáját igen érzékenyen mutatja be a kora újkori városok városnegyedei kapcsán Alain Cabantous, aki áttekinti a rendőrségi iratok, a gyámsági ügyekben eljáró rokon tanácsok, a magánszerződések és a városi naplók, emlékiratok forrásértékét, és rámutat, hogy egészen eltérő hálózatok és területek rajzolódnak ki elemzésük során: a történész felelőssége tehát, hogy a vizsgált problémát adekvát módon konstruálja meg.¹⁹

Ennek a komplex térhasználatnak a részleges feltárását kísérelhetjük meg a párizsi bűnesetek dolgukra igyekvő, városban kószáló, szórakozni vágyó szereplőinek példáján, az általuk megfogalmazott narratívák szűrőjén keresztül. Mivel láthatóan eltérő logika szerint szerveződnek, különválasztva kezeltem a hétköznapi ügyintézés, munkavégzés során bejárt teret és a társas élet speciális tereinek elérését.

¹⁶ A témát tárgyalja Boris Bove jelen számban található írása is. Az 1920-as években a chicagói városzociológiai iskola képviselői vetették fel először a problémát az *urban village* fogalmával együtt. Az 1990-es években megélenkülő francia szakirodalom Jean-Yves Authier és François Ascher egymással vitázó nézeteire épül. Még újabban: *Espaces modes d'emploi* 2002; Topalov (ed.) 2002.

¹⁷ Roux 1995; Descimon – Nagle 1979.

¹⁸ Roux 2003: 40–41.

¹⁹ Cabantous 1994: 432–435.

Munka és lopás: a „hasznos” tér

A párizsi mesterségek szociotopográfiája meglehetősen jól feldolgozott problémakör, általában az egyes mesterségek vagy mesterségcsoportok által elfoglalt, többé-kevésbé zárt területek, zónák fejlődését vizsgálja.²⁰ Most azonban nem az általános kép, a mesterségek utcái, a zónák érdekelnek minket, hanem az egyes emberek térbeli mozgása. Az esetleges várakozásokkal szemben megállapítható, hogy a lakóhelyek és a mindennapi tevékenységek, munka helyszíneinek térképre vitele nem mutat egységes képet.

A vizsgált kilencven kegyelemlevélben a kérvényezők jelentős része kézműves és kézműves legény (40 eset), mellettük még a katonák (5), királyi poroszlók (3), kiskereskedők (4), parasztok (3) csoportjait lehet elkülöníteni. Eseteink közül további hétben nő az elkövető, akiknél nem vagy nagyon ritkán szoktak foglalkozást megadni, és szövegeinkben találkozunk még előkelőbb, párizsi polgárjoggal bíró vagy éppen nemesként megjelölt kegyelemkérőkkel, illetve néhány szolgálával is. Húsz esetben nem jelöltek meg foglalkozást vagy státuszt.

Mint várható volt, a kegyelemlevelekben szereplő, hirtelen haragú mesterlegények, inasok gyakran mesterük házában éltek, és ott is dolgoztak a műhelyben. Egy kártyakészítő mesterlegény történetéből kiderül, hogy két mester házában is lakott a bűntényt megelőző időszakban, akik mindketten a *Saint-Denis* utcában, a kereskedelmi központnak számító jobb parti városrész főutcáján rendelkeztek műhellyel és lakással.²¹ A lakóhely és a munkahely egybeesése azonban nem törvényszerű. Két esetben is találkozunk olyan leírással, ahol egy házaspár üzlethelyiséget bérelt valahol a városban, mindkét esetben meglehetősen távol a lakóhelyüktől, az egyik esetben 6–700, a másik esetben 1600 méterre.²² Ez utóbbi történetben a túlságosan nagy távolság heves vitát váltott ki a házastársak között, és ez a feleség halálával végződött. Egy gyermekeit egyedül eltartó asszony, egy pék özvegye lakhelyétől egy kilométerre, a királyi palotában keresett munkát.²³ Egy kötélverő a *Halles* piac közelében fekvő lakásából a kötélverők szokásos helyéhez, a városfalhoz ment dolgozni, amikor felesége öngyilkos lett.²⁴ A munka jellege is közlekedéssel járhatott: hétköznapiként lefestett napján egy mészáros két munkaterület között ingázott, a központi fekvésű *Écorcherie* mészárszék és az onnan nagyjából 500 méterre fekvő *Saint-Jean* temető mészárszéke között, időnként kocsmái pihenéseket beiktatva.²⁵

Ez a változatos mobilitás figyelhető meg a tolvajlásokat elkövetők mozgásában is. A kegyelemlevelekben a lopás leginkább alkalmi, kisebb nyereséggel járó

²⁰ Erről lásd Caroline Bourlet jelen számban található esettanulmányát, illetve az ott szereplő bibliográfiát a 15. lábjegyzetben.

²¹ AN JJ 230 n. 312, Gillet Baudoin kegyelemlevele 1498–1499.

²² AN JJ 266 n. 102, Louis Frembourg 1568; AN JJ 173. n. 303, Guillaume Bouyn 1425 (kiadta Longnon 1878: 198–200).

²³ AN JJ 175 n. 7, Jehanette, Jean Thevenin felesége 1430 (kiadta Longnon 1878: 317–318).

²⁴ AN JJ 175 n. 392, Michelet Maillard 1426 (kiadta Longnon 1878: 208–209).

²⁵ AN JJ 238 fol. 245, Louis Paisant 1525 (kiadta Zemon Davis 1987: 126–128).

jelenség, amelyről klasszikus művében Bronisław Geremek is beszél a szervezett, profi bűnbandák vagy épp a zsákmány reményében összeálló, az akciót megtervező társaságok színes tevékenysége mellett.²⁶ A kegyelemlevelekben megjelenő lopás gyakran ötletszerű, a saját ismerős közegben felkínálkozó lehetőségeket megragadó művelet, ezért vizsgálata illeszkedhet a hétköznapi mozgások elemzésébe. Bár néhányan saját háztartásukon belül vagy a szomszédságban lopnak,²⁷ sokan távolabbra néznek alkalmas fogás reményében. Egy 1400-ban zajló történetben két kamasz fiú templomi gyertyalopásból próbált pénzt szerezni, egyikük korábban már lebukott lopás miatt. A két elkövető ugyan meglehetősen közel lakott egymáshoz, szinte ugyanabban az utcában, de az általuk kiválasztott öt templom megoszlik a városi térben – egy a Szajna másik partján található, egy kicsit közelebb, a folyó melletti mozgalmas téren, három viszont a város legnagyobb piaca, az *Halles* vásártér körüli utcákban (*I. ábra*).²⁸

A megélhetés érdekében használatba vett tér tehát rugalmasnak tűnik: egybeeshet lakóhely és munkahely, ahol mester és inasai együtt laknak, találkozunk az inasok és mesterlegények költözködésével egymástól nem messze lakó mesterek házai között, ám megjelennek olyan esetek is, amelyek a város szélesebb körű kihasználását, szabadabb bejárását példázzák.

Szomszédok és tanúvallomások: az ismerős tér

A templomi gyertyákat eltulajdonító kamaszok esete azonban felveti a használatba vett tér egy másik dimenzióját is. Amikor ugyanis a lopott gyertyák eladására került a sor, először a három közeli templom körül próbálkoztak, egy fűszerasszony boltjában. A név szerint említett asszony visszautasította a gyertyákat, mivel gyanította, hogy esetleg lopottak lehetnek. A két tolvaj egy következő lopás után már okosabban járt el: az eddig bejárt területükön teljesen kívül eső boltot kerestek, így végül a városkapu mellett lakó és számukra ismeretlen asszonnak adták el a lopott holmit (*I. ábra*). A használatba vett tér dimenzióján belül ezáltal kirajzolódnak az ismert, ismerős tér halvány határvonalai is. Ez a tér a kutatásokban a szomszédság (*voisinage, neighbourhood*) elnevezéssel szokott megjelenni, és egy személyes kötelékekkel összefűzött, egymást ellenőrző szoros közösséget szokás hozzá kapcsolni.²⁹

De vajon mekkora területet fed le ez a szűkebb közösség? Yvonne Le Maresquier az ingatlanokkal kapcsolatos panaszokat, apró-cseprő vitás ügyeket vizsgálta a 14–15. századi Párizsban, és ezek kapcsán olyan „az utca két oldalán

²⁶ Geremek 1990 [1976]: 120–131 (alkalmi lopások), 131–152 (szervezett csoportos tolvajlás-rablás).

²⁷ AN JJ 173 n. 599, Jean Rossignol 1427 (kiadta Longnon 1878: 245–247); AN JJ 164 n. 264, Aubert Robillart 1409–1410.

²⁸ AN JJ 156 n. 45, Jehan Riconnier 1400.

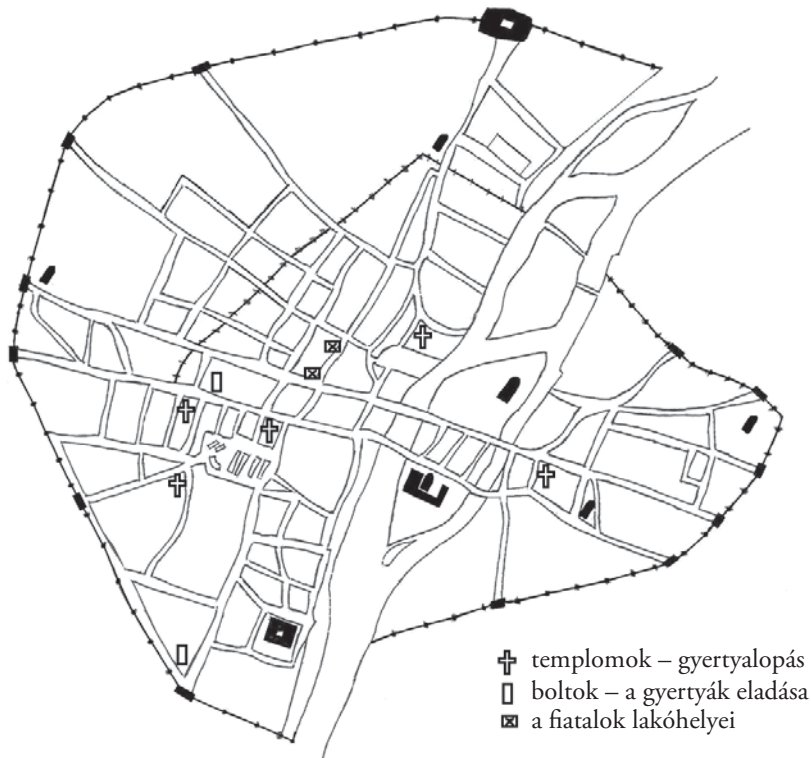
²⁹ Le Maresquier-Kesteloot 1998; Gauvard 2001.

elhelyezkedő, korlátozott terjedelmű háztömbökről” beszél, amelyeknek a lakóit konfliktusok és szolidaritás egymásba fonódó hálózata kapcsolta össze.³⁰

1. ábra

*Jehan Riconnier lopásai Párizsban 1400-ban
(Novák Veronika térképe)*

Bár nyomait a kegyelemlevelekben is felleltük, ennek a személyesebb, intímebb térnek az alaposabb vizsgálata más források alapján válhat megvalósíthatóvá. Különösen alkalmasak azok a források, amelyekben egy történetet több szereplő többféle szempont alapján mesél el: ilyenek a peranyagokban megőrződött tanúvallomások.³¹ Egy korábbi tanulmányomban egy híres, 15. század eleji gyilkosság tanúvallomásait elemeztem, és a vizsgálat eredményeként kiderült, hogy csak a közvetlen szomszédok és ott lakó rokonok ismerték egy kérdéses ház tulajdonosának a nevét, a többi tanú, akik pedig ugyancsak abban az utcában és a szomszédos kis utcákban laktak, csak a mindenki által látható cégér, vagy csak a szemben lévő nemesi palota elnevezése alapján tudták azonosítani az épületet.³²

³⁰ Le Maresquier-Kesteloot 1998: 68.

³¹ Smail 2006.

³² Novák 2008.

Részletes elemzés lehetőségét kínálja egy erőszakot elszenvedett nő pere is 1393-ból. A fiatal özvegyet alkonyattájt, a piacról hazafelé jövet támadta meg négy férfi, végighurcolták a környező utcákon, kocsmákba zörgettek be, végül egy üresen álló bordélyházba vitték, és megerőszkolták. A szokásos eljárással szemben a fiatal nő nem hagyta az igazát, panaszt tett, majd néhány nap múlva egy másik kocsmában felismerte és elfogatta a bűnösöket. A perben tucatnyi tanú tett vallomást, a két elfogott bűnös három év múlva jutott ki a börtönből, annak ellenére, hogy kegyelmet is kaptak.³³ A gazdag anyagból kibontakozik egyrészt az áldozat élettörténetének néhány mozgalmas éve: három egymást követő házasságában az előkelőbb *Cité* szigeten lakott, özvegysegeinek idején viszont az egyetemi negyed kis utcáiban élt az édesanyjával. Másrészt pillanatfelvételt nyerünk egy párizsi téli este utcákon mozgó szereplőiről, vásárolni igyekvő fiatal lányokról, küszöbükön állogáló szolgálókról, a zajra házukból kisiető kereskedőkről. A különféleképpen reagáló tanúk lakóhelye alapján kirajzolódik az áldozat ismertségének térképe is: az aktuális lakóhelyének utcájában élő gyerekek értesítették a családját a történetekről, egy korábbi lakóhelyének, a szűk kis *Sacalie* utcának a lakói, korábbi közvetlen szomszédai pedig felismerték a hangját, amikor segítségért kiabált, akár a *Sacalie* utcai otthonaikban, akár a szomszédos, szélesebb utcában tartózkodtak, gyengeségük miatt azonban nem mertek közbelépni. Egy szomszédos utca kocsmái szolgálója már nem ismerte őt személyesen, de állítása szerint régebben gyakran látta, ahogy tisztességes asszonyként templomba menet elhaladt a kocsmá előtt. A kicsivel szélesebb szomszédságban, ugyanabban az utcában vagy a szomszédos utcában lakók már nem ismerték név szerint a veszélybe került asszonyt.

A tanúvallomásokban nyilvánvalóan egy kielezett helyzetre emlékeznek vissza a szereplők, és cselekedeteiket (vagy éppen tétlenségüket) egyéni motivációk irányítják, ráadásul az igazságszolgáltatás előtt saját szerepüket is szépíteni igyekeznek³⁴ – nem lehet tehát a hétköznapi attitűdök egyszerű leképeződéseinek tekinteni őket. Mégis észrevehető, hogy kirajzolódik belőlük egy választóvonal, és ezen belül egy rendkívül szűk területre, ugyanannak az utcának a csupán néhány házára korlátozódó ismerős, közvetlen szomszédság képe.

Kocsmá és labdaház: a társas élet tere

A munka, a mindennapi megélhetés rugalmas tere és a szomszédság szűkre szabott területe mellett a kegyelemlevelek a szórakozás helyszíneiről is árulkodnak. Egy tipikus történetben egy mészárossal találkozunk, aki a hasonló mesterséget űző ismerőseivel együtt a labdaházba ment. A játékban vesztes fél a megbeszélés

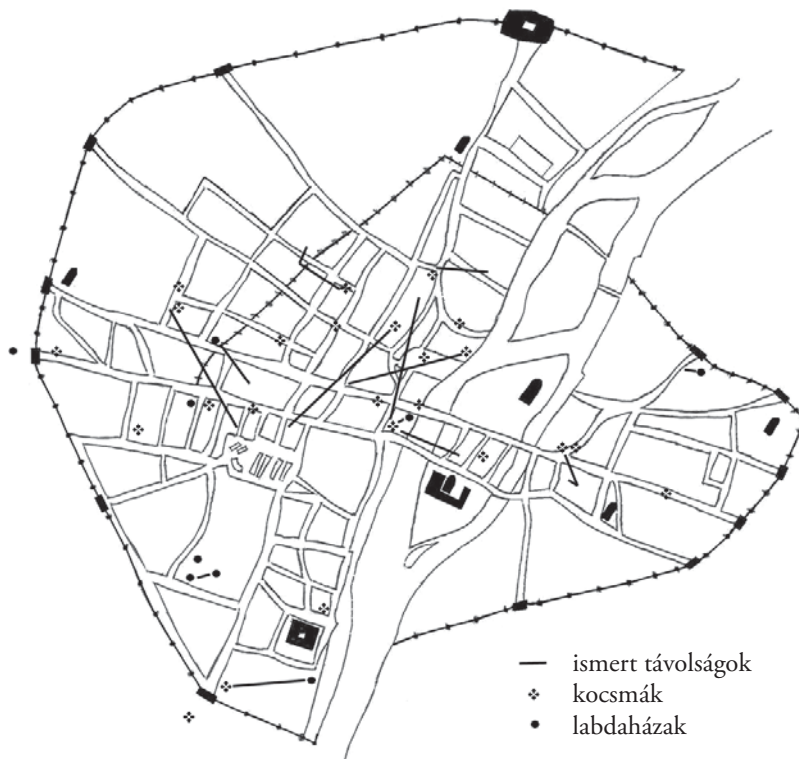
³³ Az esetről Walter Prevenier is írt tanulmányt (Prevenier 1990), az eljárás teljes szövegét azonban Florence Berland kutatta fel és írta át, segítségét ezúton köszönöm. A peranyag a következő jelzeteken található: ADdN B 1276 n. 12884, B 655 n. 14662; AN X2a 12.

³⁴ A peranyag, mint forrás értékeléséhez: Erdélyi 2005; Goodich (ed.) 2006.

szerint meghívta a többieket a közeli kocsmába. Ahogy közeledett a fizetés ideje, néhányan a társaságból elkezdtek látványosan sokat fogyasztani. Mikor a történet elbeszélője, a játék vesztese ezt felrótta nekik, vita kerekedett, sértéseket vágtak egymás fejéhez, majd edények is röpültek, végül előkerültek a kések, és az ezt követő dulakodásban a társaság egyik tagja halálos sebet szerzett.³⁵

2. ábra

*Párizsi kocsmák és labdaházak a 14–15. századi kegyelemlevelekben
(Novák Veronika térképe)*

Ha a városi szociabilitás általános képét nézzük, megállapíthatjuk, hogy Párizs hírnevét szokás volt az itt található rengeteg szórakozási lehetőség számba vételével öregbíteni. Egy 1596-os utazó 250 párizsi labdaházról tud, a késő középkori városdicsőítések szerint pedig 4000 kocsmát működött itt, ami jelentős szám lenne egy 100–200 ezer lakosú város számára.³⁶ A 13–15. századi adójegyzékekben már jóval mérsékeltebb számokat találunk (egy helyen 60, másutt 500 kocsmát), talán azért, mert sok italmérés csak ideiglenes jelleggel működött, a bizonyos időszakokban bort árusító tulajdonos valójában más foglalkozást

³⁵ AN JJ 256C n. 109, Antoine Guilon 1544.

³⁶ Raynaud (ed.) 1885: 166; Metz 1867: 232.

űzött – ezeket a kocsmákat a kegyelemlevelekben nem is feltétlenül saját cégérrel (Liliom, Toboz stb.), hanem a polgári foglalkozással is bíró tulajdonos nevével azonosítják.³⁷ Rendkívül sok párizsi kocsmát a nevét és elhelyezkedését ismerjük az adójegyzékek, vagy az egyetemi jegyzőkönyvek alapján.³⁸ Általánosan megállapítható róluk, hogy a széles, várost átszelő utak mentén helyezkedtek el, sok közülük a *Cité* szigetén vagy éppen az egyetemi negyedben található.³⁹

A kegyelemlevelekben megjelenő, huszonnégy helyhez köthető kocsmát és tíz labdaház alapján természetesen nem tudunk statisztikai megállapításokat tenni, az azonban kiderül, hogy a szórakozóhelyek és a lakhelyek, munkahelyek közti ismert távolságok legfeljebb 500 métert tesznek ki, leggyakrabban 200–300 méter távolságra, egymástól néhány utcányira helyezkedtek el (2. ábra). Ez azt jelenti, hogy ezekben a történetekben szereplőink a város területének csupán kis hányadát szeltek át a társas élet céljából. Másrészt, ha a kegyelemlevelekben szereplő konkrét kocsmaválasztásokat összevetjük a szeriális forrásokból kibontott képpel, megállapíthatjuk, hogy a nagy főutak szerepelnek ugyan a kocsmák helyszínéeként, de ezek több esetben utazáshoz, a kapukon való belépéshez kötődnek. A történetek alapján Párizsba hazatérő szereplőink először egy széles utcán álltak meg inni, útitársaiktól búcsút venni, majd továbbálltak, és vacsorájukat már egy félreesőbb intézményben költötték el.⁴⁰ Gyakoribb, hogy kisebb utcák adtak otthont a választott kocsmának vagy játékháznak, és a centrum mellett a periférikusabb városnegyedek szerepét figyelhetjük meg. Bár nem köthetünk minden egyes kocsmalátogatáshoz lakóhelyet és bejárt távolságot is, a kisebb utcákban, elsősorban elhelyezkedő szórakozóhelyek látogatása a kisebb vonzáskörzeteket, szűkebb mobilitást jelezheti, nem pedig a város teljes területéről vendégeket váró, központi kocsmák látogatásának gyakorlatát.

ÉJSZAKA AZ UTCÁN: AZ IFJÚSÁG ÉS A VÁROSI TÉR

A viszonylag szűk teret lefedő városi szociabilitás háttéréből kiemelkedik egy speciálisnak tűnő modell, a fiatalok társas életének térhasználata. Huszonkét történet szól fiatalként (*jeune homme, jeune compagnon*) megjelölt elkövetőről, ami a kegyelemlevelekben nem csupán egy életkort jelent, hiszen a zsenge korra való hivatkozás elősegíthette a kegyelem elnyerését. Történeteinkben a fiatal jelzőt olyan elkövetőkre alkalmazzák, akik tizen-huszonéves korúak, gyakran szüleik vagy mesterük házában laknak, ám lehetnek házások vagy nőtlenek is.⁴¹

³⁷ Itt például AN JJ 164 n. 225, Jehan Corbarant 1409–1410. Thibault Cressart mester, parlamenti bíró házában tartanak kocsmát.

³⁸ Champion 1912; Chatelain 1898.

³⁹ Terrasse 1991–1992; Vincent-Cassy 2004.

⁴⁰ AN JJ 161 n. 58, Thiron Nargent 1406–1407; AN JJ 156 n. 132, Henry Delamet 1401–1402.

⁴¹ A fiatalok, mint kategória használatáról, illetve a fiatalok bűnözéséről a középkor végén: Crouzet-Pavan 1997b; Musin – Mertens de Wilmars 2007; Muchembled 1982; Gonthier 1992: 46–53; Gauvard 1991: I. 347–382.

Ha a fiatalkori bűnözés jellegzetes mintázatát keressük, megállapíthatjuk, hogy az esetek háromnegyedében (16 eset) utcai verekedés és emberölés a vád, a történetek felében találkozunk 3–5 fős vagy nagyobb csoportokkal. Minden negyedik esetben prostituáltak is előfordulnak a történetben. Ez nem jelent mindenben eltérést a kegyelemlevelekben megjelenő általános képtől, az erőszak általában 50–60%-át teszi ki az összes esetnek a 14–15. században, míg a 16–17. században már 90% körül van az arányuk,⁴² a csoportosan elkövetett bűnök viszont csak minden harmadik esetet jellemeznek.⁴³ Jellegzetesen ifjúkori bűnként jelenik meg a nemi erőszak, különösen a csoportosan elkövetett erőszak, ilyen esettel azonban a mi történeteinkben nem találkozunk.⁴⁴

Az elkövetett bűnök tehát, a csoport vonzerején kívül, nem nagyon tűnnek speciálisnak. Van azonban néhány olyan elem, amely a mi mintánkban kizárólag a fiatalokkal kapcsolatos történetekben merül fel, mégpedig elsősorban a 15. század végi esetekben.

Az egyik tipikusnak mondható történetben egy fiatal borbélyinas éppen a *Saint-Jacques* utcán sétálgatott, „semmi rosszat nem forgatva a fejében”, amikor egy barátja (öt másik fiatal kíséretében) találkozott vele, és meghívta az apja házába vacsorázni, aki ugyanabban az utcában, a *Saint-Benoît* templom mellett lakott. Evés közben valaki figyelmeztette a társaságot, hogy egy csoport diák meg akarja őket ölni. A vacsora után egymás között elhatározták, hogy megkeresik a diákokat, és ezért elmentek fegyvereket szerezni. Ezután a dárdákkal, kardokkal, pikákkal felszerelkezett csoport végigmasírozott a *Saint-Jacques* utcán (ebben az utcában lakott hősünk barátja, ám egyúttal ez az egyetemi negyed legfontosabb útvonala is), egészen a városfalig.

„Miután elmentek egészen a ferencesekig (*Jacobins*) és nem találtak senkit, visszafordultak ugyanazon az útvonalon, és egyszer csak a *Porées* utca magasságában, a Szent Lajos kép háza mellett talákoztak egy csoport poroszlóval, akiket azonban nem ismertek fel a sötétség miatt. Megkérdezték őket: Kik vagytok, mivel azt gondolták, hogy ezek azok a diákok, és akkor a poroszlók, akiknek szintén fegyvereik voltak, elkezdték őket ütni, miközben azt kiabálták, hogy öljétek meg, öljétek meg. Néhány ütés után azonban ráismertek egymásra [...], majd a poroszlók azt mondták: Menjünk együtt a *Maubert* térre, és ott majd megtaláljuk a diákokat, akik valami verekedésre készülve összegyülekeztek. Ebbe ők beleegyeztek, és a poroszlókkal együtt elmentek egészen a *Clos Bruneau*-ig [az egyetemi negyed egyik központi utcája – N. V.], ahol is rátaláltak a lándzsákkal és egyéb fegyverekkel teljesen fel-fegyverzett diákokra, akiket megfutamítottak, majd egészen a *Maubert* térig, egy fegyverkovács házáig kergettek, innen szereztek ugyanis a diákok a fegyvereket.”

⁴² Gauvard 1991: I. 241–242; Muchembled 1987: 40. (A szerző adata egy 3500 esetet magába foglaló mintán alapul, amelyben körülbelül 200 darab 1500 előtti eset is szerepel.)

⁴³ Gauvard 1991: I. 315.

⁴⁴ Gauvard 1991: I. 364–365; Rossiaud 1999.

Az utcai csata végén a diákokat a poroszlók letartóztatták, a borbélylegény barátai pedig együtt elvonultak az említett apai házba, ahol mind nyugovóra tértek. A kegyelmet azért kérték, mert az egyik poroszló a verekedésekben megsebesült, majd meghalt.⁴⁵

A történet egyrészt képet adhat az elbeszélés részletességéről, a térbeli adatok szerepéről, a történetészövés jellegéről. Másrészt felvonultatja azokat a jellegzetes motívumokat, amelyek több, fiatalokkal kapcsolatos történetben is visszatérnek: ilyen motívum az éjszakai szervezett, kollektív mozgás a város utcáin, illetve ennek a mozgásnak a viszonylagos hosszúsága. A borbélylegény történetében a fiatalok végigjárták a városfalig a széles utcát, majd végighaladtak a városnegyed egyetemi kollégiumokkal szegélyezett szűk utcáskáin. Egy másik csoport a központból indulva, több szórakozóhely érintésével a külvárosban kötött ki,⁴⁶ egy háza előtt megtámadott fiú több barátját összehívva végigjárta az utcáját, hogy megtalálja támadóit.⁴⁷ Egy fiatal fegyverkovács pedig labdajáték után, vacsora-időben járta az utcákat, „amint azt a fiatalemberek szokták” (*comme jeunes gens souloient fere*) barátaival és 3–4 ismeretlennel, majd elindultak vacsorázni egy onnan alig 400 méterre lévő kocsmába, és ott menet közben kötött beléjük egy másik kis csoport (*3. ábra*).⁴⁸

Ez az éjszakai séta lehetett egyszerű testmozgás, időtöltés (*esbat*), séta két helyszín között, lehetett azonban konkrétabb célja is. Ifjú borbélyunk és barátai tudatosan indultak el az ellenséges diákok megkeresésére. Az is elképzelhető, hogy a főhősünket vacsorázni hívó barát és öt társa már eleve ezzel a céllal gyűlt össze, ellentétben a kegyelemlevél által sugallt véletlen összeverődés képével. Ez ugyanis összecsengene több más esettel: egy fiatal kelmefestő legényt a munka mellől hívtak el barátai, hogy együtt keressenek meg a város utcáin egy zsoldos-csapatot, melynek tagjai elraboltak egy általuk látogatott helyi prostituáltat: az egyik utcán rájuk is akadtak, és verekedés tört ki köztük.⁴⁹ Egy másik esetben, akárcsak a fiatal borbélynál, összekapcsolódik a vacsora és a verekedés. Úrnapiján, dél után egy sapkakészítő legény és két barátja éppen a *Notre-Dame* híd végénél álldogáltak és nézték a járókelőket, amikor megszólította őket egy ismerősük, a Mata gúnynevű Guillaume Marceau. Megígérte, hogy vacsorát ad nekik, elviszi őket mulatni, majd megkeresnek egy csapat lakájt, akik korábban megverték egy barátját, és „kérdőre vonják őket”. Mata egy egész csapatot gyűjtött így össze, először vacsoráztak és labdajátékot játszottak az egyik helyszínen, egy következő kocsmában ittak, majd elindultak, hogy egy városfal melletti labdaházban játsszanak tovább. Az időközben felfegyverkezett csapat aztán innen is továbbállt, a fiatalok átmásztak a falon, és egy külvárosi kocsmában folytatták az ivást. A lakájokkal való verekedés elmaradt, viszont közben kiraboltak néhány embert

⁴⁵ AN JJ 230 n. 291, Dominique 1498–1499.

⁴⁶ AN JJ 230 n. 455, Jacques Courant 1498–1499.

⁴⁷ AN JJ 233 n. 170, Etienne Grantgirard 1499–1500.

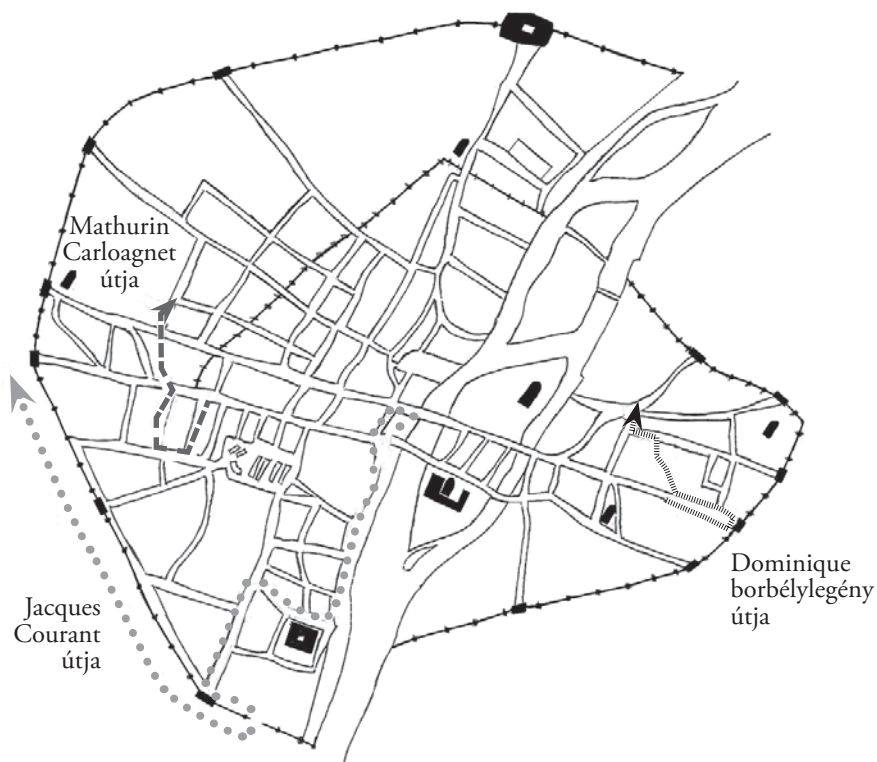
⁴⁸ AN JJ 230 n. 375, Mathurin Carloagnet 1498–1499.

⁴⁹ AN JJ 235 n. 204, Jehan Le Denoys 1500–1502.

mind a város utcáin, mind a falakon kívül a mezőkön. A végén a szervező, Mata lelépett a rablott javakkal, az összehívott, hoppon maradt csapat pedig a szabad ég alatt éjszakázott.⁵⁰

3. ábra

*A párizsi fiatalok térhasználata a 14–15. században
(Novák Veronika térképe)*

A fiatalok történeteiben összekapcsolódik az éjszakai utcák bejárása, az idegen csoportokkal való rivalizálás, az erőszak alkalmazása. Hasonló jelenségek megjelennek más, peranyagon és kegyelemleveleken alapuló kutatásokban is, ám a motívumok esetenként eltérő hangsúlyt kapnak.⁵¹ A késő középkori falusi fiatalok történeteiben például, amelyeket Claude Gauvard egész Franciaország területén, Robert Muchembled pedig Artois vidékén vizsgált, nagyobb szerepet kap a területiség: a szomszéd falu fiataljaival szemben védik meg a határokat vagy éppen a helybeli lányokat.⁵² A mi párizsi narratíváinkban inkább a társadalmi

⁵⁰ AN JJ 230 n. 455, Jacques Courant 1498–1499.

⁵¹ Muchembled 1987; Corley 2009; Pitou 2000; Crouzet-Pavan 1997a; Laitinen 2007.

⁵² Gauvard 1991: I. 360–367; Muchembled 1987: 44–46.

csoportok csapnak össze (lakájok, diákok, katonák és a városi kézművesek), és a területi vonatkozás nem annyira hangsúlyos.

Eltérő lehet az általánosan alkalmazott erőszak célpontja is: az Elisabeth Crouzet-Pavan által vizsgált 15. századi velencei, és a Frédérique Pitou cikkében elemzett 18. századi forrásokban visszatérő elemként jelenik meg a céltalan („*sine nulla causa*”) zavarkeltés, vandalizmus, idegenek heccelésének a jelensége, míg az általunk vizsgált 15–16. századi párizsi kegyelemlevelekben megjelenő csoportos akciók inkább jól körülhatárolt célpontok ellen irányultak, és az alkalmazott erőszakot rivalizálás vagy éppen haszonszerzés motiválta.⁵³ Hasonló következtetésekre jutott Christopher R. Corley a 17–18. századi Dijon kapcsán: az ő értelmezésében a fiatalok agresszív fellépése, az általuk alkalmazott verbális erőszak és tettlegesség kiegészítették, folytatták a felnőttek világában kialakuló konfliktusokat, így rendbontó fellépésükkel a fiatalok saját és családjuk becsületét védtek, a kívánt rendet állították helyre.⁵⁴

Visszatérő motívum a párizsi fiatalok történeteiben a városon kívüli szórakozás („*aller esbatre hors ceste ville*”),⁵⁵ mely hosszú időtartamba is jól beilleszthető jelenség. Hiszen már a középkorban megjelennek a városfalakon kívüli kocsmák, játékházak, külvárosi ivók, például a 13. századi *Rózsaregényben* is említik a *Saint-Marcel* külváros teherhordók által szívesen látogatott szórakozóhelyeit.⁵⁶ A 18–19. században ez a jelenség a város közigazgatási határain (*barrières*) túl adómentes, olcsóbb alkoholt kínáló köznépi szórakozóhelyek (*guinguettes, cabarets*) gyakorlatában köszön vissza.⁵⁷ Így a különös csak az, hogy kegyelemleveleinkben kizárólag a fiatalok történeteiben találkozunk ezzel a szokással.

A város éjszakai szervezett bejárásával, a falakon túli szórakozás keresésével éles kontrasztot alkot a legutolsó motívum szűk mozgásteré. A történetekben vissza-visszatér az a kép, amelyben a vádlott épp a szülői ház küszöbén áll, amikor valami váratlan történik. Az utca és a ház közti határon tartózkodás tipikus, korszakunkra jellemző szokásnak is felfogható, gyakori eleme például a már elemzett tanúvallomások nők által elmondott történeteinek, ahol a műhely vagy a lakás mindig nyitva álló ajtaja átjárást biztosít a magán és a köztér között, rálátást enged a kívül zajló eseményekre, mégis valamiféle védettséget kínál.⁵⁸ Több kegyelemlevélben is megjelenik a műhely ajtajában beszélgető férficsoporth képe. A 17–18. századi, dijoni bűnesetekben a fiatalok nem csak a szülői ház ajtajában tartózkodnak gyakran, hanem előszeretettel töltik az idejüket a város határában, a falakon és a kapuk mellett is, ami a szerző szerint a korcsoport liminális, átmeneti helyzetét hangsúlyozza, mivel a felnőtt világ teljes értékű helyszíneinek, a városi utcáknak és tereknek, a háznak a határvidékeit foglalják le így

⁵³ Crouzet-Pavan 1997a: 168–175; Pitou 2000: 73–74.

⁵⁴ Corley 2009.

⁵⁵ AN JJ 234 n. 284, Jehan Couraige 1500–1502; AN JJ 230 n. 455.

⁵⁶ Walter 1997; Loris – Meun 2008: 130–131 (5050–5054. sor).

⁵⁷ Brennan 1988.

⁵⁸ Roussel 2005; Novák 2008.

maguknak.⁵⁹ A fiatalok kegyelemleveleiben az apai ház küszöbén való álldogálás új elemmel gazdagodik, a csoportos szórakozás képe mellett ennek a térbeli körülménynek a hangsúlyozása, éppen úgy, mint a vétkes ifjúságának, függőségének említése más funkcióval is bírhat: a gyilkos ártatlanságát, tisztességét, szociális integráltságát bizonyítja a kegyelemkérés olvasói előtt.⁶⁰

A fiatalok tehát más módon használták fel a városi teret, mint a megállapodott, felnőtt korosztályok: történeteink alapján a párizsi éjszaka sötét utcái megteltek csoportokban kószáló, szórakozást, kalandokat vagy éppen összetűzést kereső mesterlegényekkel, diákokkal. Ez a viselkedés már toposz-szerűen hozzákapcsolódott ehhez a korosztályhoz, beleilleszkedett a szertelen, majd egyre inkább veszélyes ifjúságról kialakított képbe. A velencei és az Artois-beli eseteket feldolgozó szerzők elemzésüket szélesebb kontextusba helyezve úgy vélik, hogy ennek a toposznak a megerősödése belesimul az erőszakot, a fiatalság közös rítusait kriminalizáló, rendteremtő, alattvalóit ellenőrző királyi vagy városi hatalom kiteljesedésének folyamatába.⁶¹

ÖSSZEZÉS

Az általunk nagyító alá helyezett elbeszélések nem eredményeztek egyértelmű és tiszta képet, de elemzésük rámutatott a városi megélt tér rugalmas kereteire, az egyes tevékenységekhez kötődő mobilitás specifikusságára. Láthatóvá vált, ahogy egymásba épül a személyesen ismert, néhány házra kiterjedő szomszédság, a társas élet néhány utcát felölelő, ismerősökkel és konfliktusokkal teli közege, a kézműves műhelyek és foglalkozási zónák szűk világa a nagyvároson belüli szabadabb mozgás, a hasznos tér kiterjesztésének gyakorlatával.

A középkor végi nagyváros hétköznapi történetei, ahogyan azt a kegyelemlevelek narratíváin keresztül megpillanthatjuk, egyrészt valóban rámutatnak a megtapasztalt, szokásszerűen bejárt terek szűkösségére. Az a tény, hogy pár száz méteres területen belül egy párizsi lakos megtalálhatta az ismerős kocsmát, a kofát, a szomszédasszonyt, a rivális mesterembert, a céhtársakat, emellett azt is jelenti, hogy a városi megélt tér nem csupán szűkös, hanem rendkívül sűrű is volt: a keskeny utcák, a hatalmas forgalom, az emeletes házak, a nagy népsűrűség különlegesnek tűntek a korabeli szemlélő számára, így nem csoda, hogy a párizsi tolongás (*encombrements de Paris*) már ebben a korban közmondásossá vált, és irodalmi toposzként is megjelent.⁶²

Kiderül azonban az is, hogy a használatba vett tér kibővíthető, a város területe bejárható. Kegyelmet kérő párizsi mesterembereink kocsin szállították az

⁵⁹ Corley 2009.

⁶⁰ AN JJ 230 n. 31, Denis le Gras 1498–1499; AN JJ 233 n. 170, Etienne Grantgirard 1499–1500.

⁶¹ Muchembled 1987: 52–54; Crouzet-Pavan 1997a: 173–175.

⁶² Erről lásd Boris Bove jelen számban található írását.

árujukat a város másik felébe, időről időre felkerekedtek, hogy teljesítsék a rájuk kirótt őrszolgálatot a távolabb fekvő kapuknál, és adott esetben üzletet béreltek messzebb eső utcákban, még akkor is, ha a feleségük elégedetlenkedett emiatt. Forrásainkból nem derül ki, hogy a másfél kilométeres távolság csak a zsémbes asszonyoknak tűnt fárasztóan hosszúnak, vagy többen is hasonlóképpen vélekedtek a város mindennapos átszeléséről ebben a gyalogjáró korban. A százéves háború végén egy összeesküvésbe keveredett gazdag polgár és kézműves társai több helyszínt is felvetettek tervük kidolgozása közben: láthatólag jól ismerték az egymástól messze fekvő kapukon való ki- és bejutás fortélyait, az oda vezető széles utcákon található kocsmák és magánházak által kínált lehetőségeket a résztvevők elhelyezésében, cselszövés közben pedig a jobb part és a központi *Cité* sziget kocsmáiban és terein találkoztak egymással.⁶³

A szűkebb körű szociabilitás háttere előtt a városi fiatalok viselkedése is éppen az általuk használt terek és időszakok különlegessége miatt válik egyedivé: a középkor végi Párizsban, csakúgy mint a 15. század végi Velencében vagy a kora újkori Dijon és Laval városában az éjszakai utca a fiatalság veszedelmes játékterületévé válik, ahol a város bejárása, a hosszabb távú séták megtétele a csoportokba verődéssel és az agresszív fellépéssel együtt részét képezik a korcsoportról alkotott képnek.

A kegyelemlevelek azonban, bármilyen széles vagy éppen szűk körű mobilitásról szólnak, történeteikben csak részleteiben, töredékesen, földhöz ragadtan mutatják be a várost: ez műfaji sajátosságuk, hiszen feladatuk az egyedi, a konkrét cselekedetek bevallása. A várost egységben kezelő forrásokat máshol kell keresnünk: például a várost védőn körbejáró körmeneteket, a győzelmeket ünneplő, mindent betöltő egész napos harangzúgást, az egész közösségen végigsöprő pánikokat leíró városi krónikákban, az összes utcát, templomot, palotát és nevezetességet felsoroló városdicsőítésekben,⁶⁴ vagy éppen a konvenciók által kijelölt emblematikus terekkel dolgozó irodalmi művekben.

A kegyelemlevelek elemzése végül arra mutat rá, hogy a ház ajtajától a városfalon való átkelésig a városlakók használatba vették metropoliszukat, és nemcsak a tér bejárásával, hanem útvonalalaik elmesélésével is a javukra tudták fordítani azt.

FORRÁSOK

Archives Nationales, Párizs (AN)

JJ = Registres du Trésor des Chartes

Archives Départementales du Nord, Lille (ADdN)

Douët-d'Arcq, Louis 1863–1864: *Choix de pièces inédites relatives au règne de Charles VI*. Paris.

⁶³ AN JJ 174 n. 353, Jean de Calais 1430 (kiadta Longnon 1878: 301–308).

⁶⁴ Novák 2007, 2011.

- Metz, Guillebert de 1867: *La description de la ville de Paris*. In: Le Roux de Lincy – Tisserand, L. M. (ed.): *Paris et ses historiens aux XIVe et XVe siècles, documents et écrits originaux*. Paris, 131–236.
- Longnon, Auguste 1878: *Paris pendant la domination anglaise (1420–1436)*. Paris.
- Lorris, Guillaume de – Mean, Jean de 2008: *Rózsaregény* (ford. Rajnavölgyi Géza). Budapest.
- Raynaud, Gaston (ed.) 1885: *Paris en 1596 vu par un italien*. (Description de Paris par Francesco Gregory d'Ierni). *Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France* (12.) 164–170.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Babelon, Jean-Pierre 1986: *La nouvelle histoire de Paris: Paris au XVIe siècle*. Paris.
- Berty, Adolphe – Lenoir, Albert 1850–1867: *Topographie historique du vieux Paris: Plan archéologique depuis l'époque romaine jusqu'au XVIIe siècle*. Paris.
- Brennan, Thomas 1988: *Public Drinking and Popular Culture in Eighteenth-Century Paris*. Princeton.
- Cabantous, Alain 1994: Le quartier, espace vécu à l'époque moderne: ambiguïté et perspectives d'une histoire. *Histoire, économie et société* (13.) 3. 427–439.
- Champion, Pierre 1912: Liste des tavernes de Paris d'après les documents du XVe siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*. (39.) 259–267.
- Chatelain, Emile 1898: Notes sur quelques tavernes fréquentées par l'Université de Paris du XIVe au XVe siècle. *Bulletin de la Société de l'Histoire de Paris et de l'Ile-de-France*. (25.) 87–109.
- Corley, Christopher R. 2009: On the Threshold: Youth As Arbiters of Urban Space in Early Modern France. *Journal of Social History* (43.) 1. 139–156.
- Crouzet-Pavan, Elisabeth 1997a : *Venise: une invention de la ville 13e–15e siècle*. Paris.
- Crouzet-Pavan, Elisabeth 1997b: A Flower of Evil: Young Men in Medieval Italy. In: Levi, Giovanni – Schmitt, Jean-Claude (ed.): *History of Young People 1. Ancient and Medieval Rites of Passage*. Cambridge – London, 173–221.
- Descimon, Robert – Nagle, Jean 1979: Les quartiers de Paris du Moyen Age au XVIIIe siècle: Évolution d'un espace plurifonctionnel. *Annales ESC* (34.) 5. 956–983.
- Elias, Norbert 1987: *A civilizáció folyamata*. Budapest.
- Espaces modes d'emploi 2002. *Espaces et sociétés* (108–109.) Tematikus szám. <http://www.cairn.info/revue-espaces-et-societes-2002-1.htm> (Letöltés: 2011. október 25.)
- Erdélyi Gabriella 2005: *Egy kolostorper története: Hatalom, vallás és mindennapok a középkor és a kora újkor határán*. Budapest.
- Favier, Jean 1974: *La nouvelle histoire de Paris: Paris au XVe siècle*. Paris.
- Foucault, Michel 1990: *Felügyelet és büntetés: a börtön története*. Budapest.
- Gauvard, Claude 1991: „De grace especial”: *Crime, État et société en France à la fin du Moyen Age*. I–II. Paris.

- Gauvard, Claude 2001: Rue et contrôle social en France du Nord à la fin du Moyen Age. In: Jaritz, Gerhard (Hrsg.): *Die Strasse: Zur Funktion und Perzeption öffentlichen Raums im späten Mittelalter*. Wien, 119–147.
- Geremek, Bronisław 1990 [1976]: *Les marginaux parisiens aux XIVe et XVe siècles*. Paris.
- Gonthier, Nicole 1992: *Cris de haine et rites d'unité: La violence dans les villes, XIIIe–XVIe siècle*. Turnhout.
- Goodich, Michael (ed.) 2006: *Voices from the Bench: The Narratives of Lesser Folk in Medieval Trials*. New York.
- Laitinen, Riitta 2007: Nighttime Street Fighting and the Meaning of Place: A Homicide in a Seventeenth-Century Swedish Provincial Town. *Journal of Urban History* (33.) 602–619.
- Le Maresquier-Kesteloot, Yvonne-Hélène 1998: Le voisinage dans l'espace parisien: bilan d'un enquête. *Revue Historique* (122.) 1. 47–70.
- Lorentz, Philippe – Sandron, Dany 2006: *Atlas de Paris au Moyen Age*. Paris.
- Mehl, Jean-Michel 1990: *Les jeux au Royaume de France : du XIIIe au début du XVe siècle*. Paris.
- Mehl, Jean-Michel 2010: *Des jeux et des hommes dans la société médiévale*. Paris.
- Muchembled, Robert 1982: Les jeunes, le jeu et la violence en Artois au XVIe siècle. In: Ariès, Philippe – Margolin, Jean-Claude (ed.): *Jeux à la Renaissance*. Paris, 563–579.
- Muchembled, Robert 1987: Anthropologie de la violence dans la France moderne (XVe–XVIIIe siècle). *Revue de synthèse*. (108.) 1. 31–55.
- Muchembled, Robert 2008: *Une histoire de la violence*. Paris.
- Musin, Aude – Mertens de Wilmars, Élise 2007: „Consideré son joesne eaige...” Jeunesse, violence et précarité sociale dans les Pays-Bas bourguignons et habsbourgeois (XIVe–XVIe siècles). *Revue d'histoire de l'enfance „irrégulière”* (9.) 25–46.
- Novák Veronika 2007: *Hírek – hatalom – társadalom: Információáramlás Párizsban a középkor végén*. Budapest.
- Novák Veronika 2008: Térbeli történetek: térhasználat és tér-képzetek egy középkor végi kihallgatási jegyzőkönyvben. In: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor (szerk.): *Atelier-iskola. Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Budapest, 101–122.
- Novák Veronika 2011: Parcours urbains – représentation de l'espace aux 13e–17e siècles à travers les « Rues de Paris ». *Historia Urbana* (19.) 85–103.
- Prevenier, Walter 1990: Violence Against Women in a Medieval Metropolis: Paris Around 1400. In: Bachrach, Bernard S. – Nicholas, David (ed.): *Law, Custom and Social Fabric in Medieval Europe*. Kalamazoo, 262–284.
- Pitou, Frédérique 2000: Jeunesse et désordre social: les coureurs de nuit à Laval au XVIIIe siècle. *Revue d'histoire moderne et contemporaine* (47.) 1. 69–92.
- Rossiaud, Jacques 1999: Prostitúció, ifjúság és társadalom a XV. században. In: Lederer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők: Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, 49–83.
- Roussel, Diane 2005: Effets de seuils: Espace public et espace privé à Saint-Germain-des-Prés au XVIe siècle. *Travaux de l'Institut de Géographie de Reims* (121–122.) 119–131.

- Roux, Simone 1995: Bornes et limites dans Paris à la fin du Moyen Age. *Médiévales* (28.) 1. 129–137.
- Roux, Simone 2003: *Paris au Moyen Age*. Paris.
- Smail, Daniel Lord 2006: Witness Programs in Late Medieval Marseille. In: Goodich, Michael (ed.): *Voices from the Bench. The Narratives of Lesser Folk in Medieval Trials*. New York, 227–250.
- Szekeres András 2000: Natalie Zemon Davis: Martin Guerre visszatérése. *BUKSZ* (12.) 161–164.
- Terrasse, Véronique 1991–1992: Le réseau géographique des lieux de sociabilité (auberges, tavernes, étuves) à Paris et son évolution de la fin du XIIIe siècle au milieu du XVe siècle. *Sources: Travaux historiques* (28.) 19–29.
- Topalov, Christian (ed.) 2002: *Les divisions de la ville*. Paris.
- Vaultier, Roger 1965: *Le folklore pendant la guerre de Cent Ans d'après les lettres de rémission du Trésor des Chartes*. Paris.
- Vincent-Cassy, Mireille 2004: Les habitués des tavernes parisiennes à la fin du Moyen Âge ou les plaisirs partagés. *Paris et Île-de-France. Mémoires. Etre Parisien*. (55.) 231–250.
- Walter, Philippe 1997: Les „tripes” de saint-Marcel, détails sur la vie traditionnelle au Moyen Âge. *Romanische Forschungen* (109.) 427–435.
- Zemon Davis, Natalie 1987: *Fiction in the Archives: Pardon Tales and Their Tellers in Sixteenth-Century France*. Stanford.